

СУСПІЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В ГАЛИЧИНІ ТА ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНІЙ ЄВРОПІ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

УДК 93(477.83)“19”

Іван ПАТЕР

ГАЛИЧАНИ В СОЮЗІ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ

Охарактеризовано діяльність вихідців із Галичини у Союзі визволення України (СВУ). Зокрема виокремлено їх внесок у популяризацію програмних положень організації. Проаналізовано контакти з австро-угорськими урядовими чинниками. Простежено участь в інформаційно-дипломатичних акціях у європейських країнах. Показано культурно-освітню працю серед полонених українців російської армії в таборах Австро-Угорщини та Німеччини.

Ключові слова: СВУ, Галичина, Українська держава.

Напередодні Першої світової війни українці Галичини і Наддніпрянщини зосереджували свою діяльність на вирішенні конкретних національних завдань легальними засобами, зумовленими реальними можливостями під владою двох чужих держав – Австро-Угорської та Російської імперій. Вони мали певні успіхи в національно-культурному житті, але дуже незначні у національно-політичному.

Війна докорінно змінила національно-політичну ситуацію для українців, які опинилися між двома ворожими країнами. Тепер змагання за українську державність переходило із загальнотеоретичної в конкретно-політичну площину. Як галичани, так і наддніпрянці оголосили свою лояльність до держав, під пануванням яких перебували, а відтак опинилися у протилежних таборах. Так, на зборах всіх галицьких українських партій ще у грудні 1912 р. було заявлено, що у випадку війни, галичани стануть на бік Австрії¹. З початком війни офіційний український друкований орган у Росії – “Украинская Жизнь” (виходив у Москві за редакцією Симона Петлюри) – в спеціальному номері журналу “Война и украинцы” оприлюднив декларацію повної лояльності українців щодо Росії².

Українці Галичини і наддніпрянські політемігранти, що тоді перебували у краю, зорієнтувалися в ситуації і взяли національно-політичну ініціативу у свої руки. Галичани за участю трьох провідних політичних партій (національно-демократичної, радикальної та соціал-демократичної), а також відпоручників соколівських і січових організацій 2 серпня 1914 р. утворили Головну Українську Раду (ГУР) на чолі з Костем Левицьким і почали створювати військову формуцію Українських Січових Стрільців (УСС). Наддніпрянці заснували Союз визволення України (СВУ).

4 серпня 1914 р. в Академічному домі у Львові з ініціативи Андрія Жука відбулася нарада наддніпрянських політемігрантів за участю Дмитра Донцова, Володимира Дорошенка й Олекси Назарііва, на якій вирішено створити Союз

¹ Діло. – 1912. – 12 грудня.

² Украинская Жизнь (Москва). – 1914. – № 7.

визволення України. Головою обрано Д. Донцова, секретарем – В. Дорошенка. У перші ж дні існування союзу в його члени прийнято Миколу Залізняка, Мар'яна Меленевського та Олександра Скоропис-Йолтуховського.

Про заснування союзу А. Жук і В. Дорошенко повідомили голову ГУР К. Левицького та митрополита А. Шептицького, які позитивно сприйняли нову організацію, пообіцявши сприяти і підтримувати у її діяльності. Союз відразу ж одержав представництво в ГУР – два місця з дорадчим голосом. Спочатку його репрезентантами були М. Залізник і А. Жук, згодом – Д. Донцов і А. Жук. На засіданні Ради 5 серпня 1914 р. відпоручники союзу представили свою політичну платформу, в якій визначили загальні завдання та політичну орієнтацію СВУ³.

Союз був створений як безпартійна політична репрезентація національно-політичних і соціально-економічних інтересів українського народу в Росії. Ця організація основним політичним постулатом проголосила державну самостійність і соборність України, виробила концепцію щодо ролі України в європейській політиці. Реалізацію своїх національних змагань союз пов'язував із поразкою Росії у війні та поваленням царату, внаслідок чого “на руїнах Російської імперії, цієї тюрми народів, встане Вільна Самостійна Україна”⁴.

У зовнішній діяльності СВУ орієнтувався на Центральні держави, хоча вони ні до війни, ні на її початку відкрито не заявляли про плани практичного вирішення української справи як політичної проблеми. Він сподівався, що Австро-Угорщина і Німеччина в ході війни займуть, якщо не всю, то хоча б частину Наддніпрянської України, і навряд чи захочуть повернути цю територію Росії. Союз виходив також із можливості утворення на українських землях Австро-Угорщини правно-державної одиниці. У цьому випадку, на думку діячів союзу, наддніпрянці не повинні пасивно спостерігати за діями Центральних держав, а робити рішучі кроки для реалізації своїх визвольних прагнень. Зрештою, наголошувалося, якщо постулат державної самостійності України спрямований проти Росії, то тим самим визначено політичну орієнтацію українців – бути на боці противників Росії⁵.

З наближенням російських військ до Львова, союз переніс свій осідок до Відня. Тут відбулися зміни в організації – звільнено від обов'язків голови спочатку Д. Донцова, згодом і М. Залізняка усунуто від керівництва, і з середини листопада 1914 р. роботою почала керувати колективна Президія – В. Дорошенко, А. Жук, М. Меленевський і О. Скоропис-Йолтуховський.

Ядром СВУ були члени колишньої Революційної української партії (РУП), а потім – Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) й спілки (Українська соціал-демократична спілка, що увійшла до РСДРП на початку 1905 р. на правах автономної організації меншовицької фракції). Спочатку у СВУ було шість наддніпрянців. Із переїздом до Відня долучилися українські політемігранти, які на той час перебували в Європі: Іполит-Ольгерд Бочковський, Микола Троцький, Всеволод Козловський, Олекса Семенів, Євген Бачинський, Петро Бензя, Михайло Гаврилко, Євген Любарський-Письменний, Марко Матієвський.

³ Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності / І. Патер. – Львів, 2000. – С. 74.

⁴ Наша платформа // Вістник Союзу визволення України (далі – Вістник). – Відень. – 1914. – № 1. – С. 2.

⁵ Пам'яткова книжка Союзу визволення України і Календар на 1917 рік. – Відень, 1917. – С. 368.

Понад 40 галичан і буковинців були членами СВУ. Серед них відомі політичні, громадські діячі, вчені, публіцисти: буковинський соціал-демократ Осип Безпалко; галицькі соціал-демократи Лев і Микола Ганкевичі, Володимир Темницький; політики та журналісти – Ярослав Весоловський, В'ячеслав Будзиновський, Михайло Лозинський, Осип Назарук, Омелян Бачинський, Осип Грицай; літературознавець Михайло Возняк; мистецтвознавець Микола Голубець; економіст Тит Войнаровський; адвокати – Роман Домбчевський і Михайло Новаковський; письменники – Василь Стефаник, Петро Карманський, Василь Пачовський, Богдан Лепкий, Андрій Чайковський; скульптор Михайло Парашук; послы до віденського парламенту – Володимир Бачинський, Євген Левицький, Лонгин Цегельський, Роман Перфецький; фізик зі світовою славою Іван Пулюй; історики – Іван Крип'якевич, Мирон Кордуба, Омелян Терлецький, Степан Томашівський; етнографи – Володимир Гнатюк і Зенон Кузеля; географ Степан Рудницький; соціолог і адвокат Володимир Старосольський; мовознавці – Степан і Роман Смаль-Стоцькі; педагог-математик Микола Чайковський та ін. Відповідно до списку А. Жука СВУ за весь час існування (1914–1918) нараховував понад 250 членів, співробітників і активу з числа військовополонених українців російської армії, що перебували в таборах Австро-Угорщини (Фрайштадт) і Німеччини (Вецляр, Зельцведель і Раштат)⁶. Вони належали до різних політичних напрямів, мали різні ідейні переконання, але сприймали основний політичний постулат союзу – державну самостійність України⁷.

Передусім галичани, зокрема Є. Олесницький, допомагали наддніпрянським політемігрантам у налагодженні стосунків з австро-угорськими урядовими чинниками, акцентуючи, що союз – це не закордонна еміграційна організація, а “має свої підстави на Україні”⁸. К. Левицький отримав у Міністерстві закордонних справ кошти на публікацію відозв союзу “До українського народу в Росії”, до болгарів, румунів, турків, шведів, чехів. У цих зверненнях наголошувалося, що СВУ бере на себе великий історичний обов'язок викрити брехню московського панславізму, боронити культуру, добробут і мир від московського варварства, вирішити долю України.

Зазначимо, що ці відозви були передані до дипломатичних представництв деяких країн, які перебували у Відні, розіслані до пресових агенств, важливіших періодичних видань та окремим політикам і дипломатам. Вони дали поштовх до зацікавлення українською справою широких кіл західноєвропейської громадськості. Це перші акти української закордонної політики від часів мазепинської еміграції, перший відкритий виступ на міжнародній арені наддніпрянців у ХХ ст. як представництва українського народу.

Союз прагнув, за словами О. Скоропис-Йолтуховського, поставити українську проблему у весь її зріст: змусити уряди Центральних держав розглядати її не як внутрішню російську, а як загальноєвропейську. Він хотів використати всі можливості для досягнення своїх національно-політичних цілей. Тому для популяризації української справи СВУ розгорнув широкі інформаційно-дипломатичні акції в європейських країнах серед відповідних політичних чинників і громадськості. Він вважав за потрібне знати європейську громадську думку щодо української проблеми

⁶ Патер І. Союз визволення України... – С. 77.

⁷ Пам'яткова книжка Союзу визволення України і Календар на 1917 рік. – Відень, 1917. – С. 368.

⁸ Патер І. Союз визволення України... – С. 75.

та визволення інших поневолених народів Російської імперії. СВУ прагнув також залучити до активної роботи якнайбільше чужинців із метою пропаганди українського питання та підтримки його на міжнародному рівні. Тому пропонувалося представникам союзу публікувати у виданнях цих країн комунікати й інформаційні статті про союз, знайомитися з політиками, публіцистами та громадськими діячами, з'ясовувати їх ставлення до українців, організовувати серед чужинців комітети прихильників України, а найголовніше – змусити їх виступити проти Росії.

У Німеччині плідно працював посол віденського парламенту Є. Левицький. За його сприяння та допомоги 11 грудня 1915 р. було утворено проукраїнське товариство “Спілка німецьких прихильників українського визвольного руху «Ukreiine»” в Мюнхені, яке видавало часопис “Osteuropäische Zukunft”. Вже у першому номері часопису в передовій статті Й. Галлер відзначив: “Ми [німці – *І. П.*] не можемо довго запліщувати очі на факт існування української проблеми, що для Німеччини це має величезне і безпосереднє значення”⁹. Німецький уряд дозволив діяльність Централі СВУ в Берліні, а полонених українців – перевести в окремі табори.

У Чехії делегату СВУ О. Бочковському активно допомагав проф. І. Пулной. Вони опублікували низку статей і брошур, присвячених історії українського народу, його визвольним змаганням та міжнародному значенню українського питання.

Найуспішніше інформаційно-дипломатична робота союзу проводилася в Болгарії та Туреччині. Власне, союз хотів спонукати ці держави до активної участі у війні на боці Центральних держав, доказати, що мета війни на Сході – утворення самостійної Української держави – усунення небезпеки завойовницьких планів Росії проти Балкан.

Не висвітлюючи детально перебіг діяльності представників союзу в Чорноморсько-балканських краях, зазначимо тільки, що вона була дуже успішною і заслуга в цьому не тільки члена Президії СВУ М. Меленевського, але й галичан – Л. Ганкевича (надалі залишився делегатом Союзу в Софії), С. Барана і Л. Цегельського. У Софії та Константинополі вони зустрілися з представниками болгарської і турецької влади, громадськими діячами, журналістами, виступили на народних вічах. Головною подією цього чорноморсько-балканського візиту представників союзу була зустріч М. Меленевського з міністром внутрішніх справ Туреччини Талаат-беєм, який від імені уряду визнав самостійницько-державницькі інтереси українців та пообіцяв їм допомогти¹⁰. Інформацію з цього приводу розповсюдили всі австрійські та європейські часописи, її передали телеграфні агентства.

Діяльність союзу знайшла широкий відгомін й у Швеції та Норвегії, завдяки своїм представникам Мирославові Січинському, Омелянові Рев'юку та Осипові Назаруку.

М. Січинський після втечі зі станіславівської в'язниці перебрався до Швеції, де друкував, переважно в робітничій пресі, статті про гноблення українського народу в Росії й Австрії. Крім того, подав інформаційний матеріал з історії України, на основі якого приват-доцент Стокгольмського університету Свен Оден опублікував у центральному органі шведської робітничої партії “Sozial demokraten” та інших газетах статті про українців як союзників у боротьбі проти московської навали і тогочасну українську справу. Згодом М. Січинський виїхав до Америки.

⁹ Osteuropäische Zukunft. – Berlin, 1916. – N 1. – S. 14.

¹⁰ Вістник. – 1914. – № 9. – С. 17.

У Швеції його змінив інший галичанин – Омелян Рев'юк. Завдяки його статтям у пресі, публічному виступі у Стокгольмському ліберальному клубі, на якому були присутні міністр освіти Г. Брантінг, чимало журналістів та вчених, серед яких відомий історик, проф. Г. Єрне, знані славісти д-ри Арне і Єнсен, шведське суспільство було правильно поінформовано про українське питання.

Після виїзду Омеляна Рев'юка до США, у Швецію прибув Осип Назарук, який налагодив контакти з багатьма політиками, вченими, редакціями часописів, опублікував низку статей у норвезькій пресі і просив Президію СВУ надсилати свої видання до Скандинавії, особливо до Норвегії, бо через близькість до Британських островів “вісти про українську справу дійдуть скоро й до Англії”.

Наголосимо, що українські емігранти у США, здебільшого вихідці із західноукраїнських теренів, утворили “Українську Народну Раду”, яка організовувала віча та збір коштів для національних змагань у краї. О. Рев'юк як представник СВУ мав, навіть, намір зустрітися з президентом держави¹¹. Канадійські українці інформували громадськість про українську справу, використовуючи матеріал із часописів, надісланих СВУ. Вони щиро дякували за це й повністю підтримували національно-визвольні змагання своїх земляків¹².

Важливою ділянкою праці галичан у СВУ була участь у його виданнях. Так, М. Возняк разом із В. Дорошенком редагували й робили коректуру “Вістника Союзу визволення України” – одного, за визначенням С. Наріжного, з найсолідніших видань воєнного часу¹³. Технічне редагування німецькомовного часопису “Ukrainische Nachrichten” спочатку робив Володислав Біберович, а згодом – Омелян Бачинський. Видавцем і редактором франкомовного місячника “La Revue Ukrainienne”, який виходив у Лозанні й інформував антантівський світ про українську справу, був Артур Зеліб, соціал-демократ, галичанин французького походження, що працював професором місцевої гімназії. Потім його змінив український есер Євген Бачинський.

На кошти союзу видано низку книг галицьких авторів, в яких найперше наголошувалося на необхідності державної самостійності України. Серед них: “Ukrainische Geographie” С. Рудницького, “Русь – Україна, а Московщина – Росія”, “З чого виникла війна та, що вона нам може принести”, “Самостійна Україна” Л. Цегельського, “Галичина в життю України” М. Лозинського, “Національне відродження австро-угорських українців” В. Гнатюка, “Українські Січові Стрільці” В. Темницького, “Слідами Українських Січових Стрільців” О. Назарука, “Наша рідна мова” і “Пам'яті І. Франка” М. Возняка, “Листи з Німеччини” Є. Левицького, поетичні твори Б. Лепкого, Р. Купчинського, граматики В. Сімовича і С. Смаль-Стоцького та ін.

На сторінках часописів СВУ друкувалися галицькі політичні діячі, письменники і поети: А. Баб'юк (М. Ірчан), О. Бачинський, А. Волошак, О. Галичанка (О. Кисілевська), Л. і М. Ганкевичі, К. Гриневичева, П. Карманський, О. Кобилянська, І. Крип'якевич, О. Маковей, І. Німчук, Я. Остапчук, В. Пачовський, А. Чайковський, В. Старосольський, Ю. Шкрумеляк та ін.

¹¹ Вістник. – 1915. – № 23–24. – С. 18.

¹² Там само. – № 9–10. – С. 15.

¹³ Наріжний С. Українська еміграція: Культурно-освітня праця між двома війнами / С. Наріжний. – Прага, 1942. – С. 14.

Загалом у 1914–1916 рр. союз видрукував українською мовою 50 книг загальним накладом понад 200 тис., а за весь період діяльності – понад 150 книг і брошур українською та іноземними мовами¹⁴. Потрібно виділити співпрацю галичан і наддніпрянців у Загальній Українській Раді (ЗУР) – спільній організації всіх політичних чинників соборної України, які остаточною своєю метою визначили створення вільної самостійної України. Утворення ЗУР – це перша спроба консолідації всіх українських національно-демократичних сил. Однак через внутрішні негаразди, невдачу галицько-буковинського політичного проводу щодо утворення зі Східної Галичини і Буковини коронного краю, листопадові акти 1916 р. німецького кайзера й австрійського цісаря щодо проголошення Польської держави і відокремлення Галичини призвели до саморозпуску ЗУР. Її функції перебрала Українська парламентська репрезентація, а СВУ продовжував свою діяльність окремо.

Напевно, найбільше долучилися галичани до культурно-освітньої праці союзу серед полонених українців російської армії в таборах Австро-Угорщини та Німеччини. Завдяки заходам СВУ перед Міністерствами війни та закордонних справ Австро-Угорщини в листопаді 1914 р. був відкритий табір для полонених українців у містечку Фрайштадт (Верхня Австрія), в якому влітку–восени 1915 р. налічувалося близько 30 тис. осіб¹⁵.

У Німеччині управа СВУ з дозволу воєнного міністерства зібрала навесні 1915 р. понад 50 тис. українців у трьох таборах – Раштат, Вецляр і Зальцведель¹⁶. Для налагодження національно-культурної роботи в них створено “Просвітні відділи СВУ”, які сприяли створенню “шкіл грамоти”, бібліотек, читалень, хорів, оркестрів, освітніх курсів, будували церкви, допомогли каси, кооперативні крамниці, відкривали спортивно-мілітарні товариства, друкарні, організували серед полонених українські громади.

Національно-просвітня робота в таборах стикалася з великими труднощами. Серед полонених виділялися три групи: свідомі українці, національно індиферентні та звичайні безпросвітні – найбільш вороже налаштовані до українства. Тому союз прагнув залучити до цієї роботи найкращі сили інтелігенції. У Фрайштадтському таборі працювало 12 осіб, із них 7 галичан – В. Сімович, Р. Домбчевський, Я. Остапчук, О. Охримович, В. Левицький, М. Голубець, В. Пачовський, М. Чайковський, 1 буковинець – О. Безпалко і 3 наддніпрянці – о. Є. Турула, о. О. Гнідий і М. Гаврилко.

У Німеччині просвітництвом займалося 29 осіб, з яких 11 було з Галичини, 10 буковинців і 8 наддніпрянців. Серед них: П. Бензя, М. Митієвський, А. Волосів, о. П. Катеринюк, Б. Лепкий, П. Карманський, Р. Перфецький, М. Парашук, З. Кузеля, М. Кордуба, О. Терлецький та ін. Зазначимо, що в кожному таборі виходив свій часопис. У Фрайштадті – “Розвага”, першим редактором якого був В. Сімович, згодом Федір Шевченко (син Івана – брата Т. Шевченка). У Раштаті – “Розвіт”, у Зальцведелі – “Вільне слово” (редактор П. Карманський), а у Вецлярі – спочатку “Просвітний листок”, а згодом “Громадська думка”.

¹⁴ *Патер І.* Союз визволення України... – С. 88.

¹⁵ National Archives of Canada (NAC). – Vol. 15. – File 14; Союз визволення України 1914–1918. – Відень; Нью-Йорк, 1919. – С. 61, 67.

¹⁶ NAC. – Vol. 15. – File 92.

Завдяки колосальній просвітянській праці полонені пройшли велику національну еволюцію. Це засвідчує створення з полонених двох українських дивізій – Сіро- і Синьожупанників, вояки яких навіть після розформування, незважаючи на різні перепони, до кінця дотримувалися клятви на вірність Батьківщині.

Отже, участь галичан у діяльності СВУ зводилася до: 1) підтримки його політичної платформи; 2) допомоги союзу в утвердженні свого статусу перед урядовими австро-угорськими та німецькими чинниками; 3) популяризації української проблеми в різних країнах як важливого чинника європейської геополітики; 4) поширення ідеї створення самостійної Української держави через видання союзу; 5) спробу консолідації національно-демократичних сил; 6) створення національних військових формувань. Після саморозпуску СВУ в липні 1918 р. основна частина його діячів продовжила суспільно-політичну діяльність у державних та громадських структурах УНР і ЗУНР, зробивши вагомий вклад у розвиток національної ідеї, загальноукраїнських визвольних змагань.

Іван Патер. Галичане в Союзе освобождения Украины

Охарактеризовано деятельность выходцев из Галичины в Союзе освобождения Украины, в частности выделено их вклад в популяризацию программных положений организации, проанализированы контакты с австро-венгерским правительством, прослежено участие в информационно-дипломатических акциях в европейских странах, показано культурно-образовательную работу среди пленных украинцев российской армии в лагерях Австро-Венгрии и Германии.

Ключевые слова: СОУ, Галичина, Украинское государство.

Ivan Pater. Galicians in the Union for the Liberation of Ukraine

The article characterises activities of immigrants from Galicia within the Union for the Liberation of Ukraine. It focuses on their contribution to the popularisation of its program. The article analyses their contacts with Austro-Hungarian government and traces their participation in information and diplomatic actions in European countries, highlights cultural and educational work among Ukrainian POWs from Russian army in the camps in Habsburg Empire and Germany.

Key words: the Union for the Liberation of Ukraine (SVU), Galicia, Ukrainian state.